

Kvalita života a jej regionálna diferenciácia v Slovenskej republike

V. Ira, A. Michálek, P. Podolák: *Quality of Life and its Regional Differentiation in the Slovak Republic. Život. Prostr., Vol. 39, No. 6, p. 290 – 294, 2005.*

Significant political, social, and economic changes and technological progress have aroused an interest in issues relating to life quality in the post-socialist countries. The paper addresses some methodological issues confronting quality of life (QoL) research from several perspectives. The approach applied in this study comprises type of “objective” indicators describing environments people live in. Applying the concept of territorial indicators (employing objective measures derived from analysis of census-based, and other environmental, social and economic data sets), spatial variations in QoL are identified and analysed. Indicators were measured at the district level (72 spatial units) to give a comprehensive picture about quality of life in Slovakia. They are grouped under 6 quality of life dimensions/domains – demographic, education-informatization, security, material comfort and social security, and environmental quality. It was found that in western Slovakia districts Bratislava, Pezinok, Piešťany, Trenčín, and Ilava, and in two central Slovakia districts Martin and Banská Bystrica, the QoL was very high, and in several districts of southeastern, and eastern part of the country (Krupina, Veľký Krtíš, Lučenec, Poltár, Rimavská Sobota, Revúca, Rožňava, Gelnica, Košice-okolie, Trebišov, Kežmarok, Levoča, Sabinov a Sobrance) was very low. Finally, several outputs of research for decision-makers seeking to improve everyday life environment are identified.

V ostatných desaťročiach sa kvalita života dostáva do popredia záujmu vo vyspelých, ale aj v rozvojových krajinách. Významné politické, sociálne a ekonomické zmeny, ako aj technologický pokrok vyvolali záujem o túto problematiku aj v postsocialistických štátoch. Spomínané zmeny podstatne ovplyvnili postavenie jednotlivcov v spoločnosti. O kvalite života sa veľmi často diskutuje aj v súvislosti s vplyvom negatívnych životných okolností (chorôb, ekonomickej a sociálnej situácie a pod.). Cieľom príspevku je uviesť niekoľko pohľadov na túto problematiku a prostredníctvom analýzy viacerých indikátorov v šiestich vybraných dimenziách prezentovať priestorové rozdiely v kvalite života obyvateľov Slovenska.

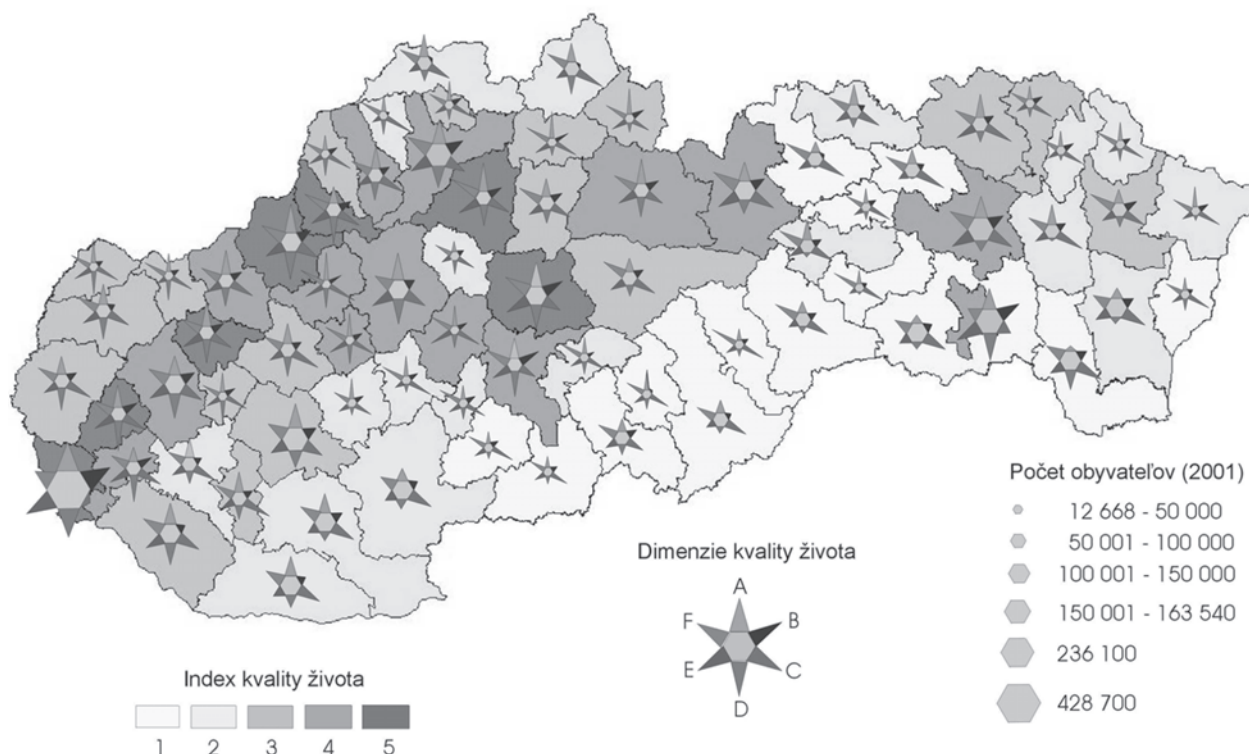
Kvalita života a životné prostredie človeka

Existuje pomerne veľké množstvo modelov kvality života a mnohé z nich sú veľmi odlišné, čo do štruktú-

ry i koncepcie (Marans, 2003; Massam, 2002; van Kamp et al., 2003). Filozofi, sociológovia, sociálni antropológovia, psychologovia, bádatelia z oblasti medicíny a zdravotnej starostlivosti, humánni ekológovia, ekonómovia, urbanisti, geografi a environmentalisti majú vlastné pohľady na kvalitu života, ktoré odrážajú orientáciu ich vedných disciplín. Pri štúdiu odbornej literatúry zisťujeme, že najviac koncepcií vychádza z úvah o zdraví a kvalite životného prostredia.

Kvalita života je podľa Johnstona et al. (1994) stav sociálnej pohody (*well-being*) jednotlivca alebo skupiny, ktorý možno vnímať alebo identifikovať „pozorovateľnými“ indikátormi.

Skupina odborníkov Svetovej zdravotníckej organizácie (WHO-QoL, 1998) definovala kvalitu života ako individuálne vnímanie životnej situácie človeka v kontexte kultúrneho a hodnotového systému, v ktorom žije a vo vzťahu k jeho cieľom, očakávaniam, normám a záujmom (in van Kamp et al., 2003).

1. Kvalita života obyvateľov Slovenska podľa okresov. Úroveň na základe hodnôt indexu kvality života: 1 – veľmi nízka, 2 – nízka, 3 – priemerná, 4 – vysoká, 5 – veľmi vysoká.

Dimenzie kvality života: A – demografická, B – vzdelanostno-informačná, C – bezpečnostná, D – materiálneho komfortu a sociálnych istôt, E – vybavenosti bytov, F – environmentálna.

Pri hodnotení kvality života možno vychádzať z dvoch základných koncepcií (Pacione, 2003). Prvá je založená na objektívnom hodnotení prostredia, kde človek býva, pracuje, prepravuje sa a trávi voľný čas. Druhá vychádza z jeho subjektívneho vnímania a hodnotenia svojich životných podmienok. Prejavuje sa tam však vplyv veku, príjmu, vzdelania, zdravotného stavu a mnohých ďalších faktorov.

Základom nášho prístupu ku geografickej analýze kvality života je štúdium *vzťahov medzi ľuďmi a prostredím ich každodenného života* (Pacione, 2003, s. 19) nakoľko vzťah človek – prostredie patrí k ústredným témam geografického výskumu.

Vychádzali sme z predpokladu, že kvalita života má viacero dimenzií a každá z nich umožňuje charakterizovať určitú úroveň aj prostredníctvom niekoľkých objektívnych ukazovateľov (indikátorov). Indikátory sme stanovili na úrovni okresov a prinášajú pomerne komplexný pohľad na kvalitu života v SR (obr. 1).

Pri analýze sme venovali osobitnú pozornosť podmienkam, ktoré sú v priaznivej i nepriaznivej časti spektra. Pri identifikovaní kvality života v rámci Slovenska sme použili kombináciu štatistickej a kartografickej analýzy.

Indikátory a dimenzie kvality života

Na analýzu územnej diferenciácie sme použili štatistické údaje z r. 2003 (príp. 2002) a údaje z ostatného sčítania obyvateľov, domov a bytov (2001) za 72 okresov podľa územno-správneho usporiadania z r. 1996. Pre potreby štúdie bolo päť bratislavských mestských okresov združených do jedného základného územného celku, rovnako ako štyri košické mestské okresy.

Vybrané indikátory, ktoré sa merali na úrovni okresov, boli zoskupené do šiestich dimenzií:

- demografickej (stredná dĺžka života pri narodení – osobitne mužov a žien, dojemská úmrtnosť),

- *vzdelanostno-informačnej* (podiel obyvateľov s najvyšším dokončeným vysokoškolským a základným vzdelaním, vybavenosť domácností osobným počítačom),
- *bezpečnostnej* (úroveň majetkovej a násilnej kriminality),
- *materiálneho komfortu a sociálnych istôt* (index zamestnanosti, úroveň vzdelania, veľkosť bytu, vybavenosť domácnosti kúpeľňou a autom),
- *vybavenosti bytov* (podiel trvalo obývaných bytov I. kategórie, podiel trvalo obývaných bytov vybavených automatickou práčkou, rekreačnou chatou, telefónom, farebným televízorom, chladničkou a mrazničkou),
- *environmentálnej* (ročný objem tuhých emisií a oxidu siričitého na km², podiel lesnej pôdy, podiel obyvateľov pripojených na verejnú kanalizačnú sieť).

Pre potreby štatistického spracovania boli jednotlivé premenné (indikátory) transformované na konzistentnej škále (0,1) podľa vzorca:

$I_{xi} = (max x_i - x_i) / (max x_i - min x_i)$, ak sa priaznivé hodnotenie javu zvyšovalo s klesajúcou hodnotou x_i

$I_{xi} = (x_i - min x_i) / (max x_i - min x_i)$, ak sa priaznivé hodnotenie javu zvyšovalo s rastúcou hodnotou x_i .

kde x_i je hodnota príslušnej premennej, $min x_i$ a $max x_i$ sú minimálne, resp. maximálne hodnoty a I_{xi} je transformovaná hodnota príslušnej premennej.

Index kvality života pre jednotlivé dimenzie, resp. agregovaný index kvality života sa vypočítal ako aritmetický priemer transformovaných premenných.

Regionálna diferenciacia kvality života podľa jednotlivých dimenzií

• **Demografická dimenzia.** Pri hodnotení tejto dimenzie kvality života sa z veľkého množstva ukazovateľov populačného vývoja vybrali tie, ktoré charakterizujú zdravotné a úmrtnostné pomery obyvateľstva syntetickým spôsobom – stredná dĺžka života pri narodení mužov i žien a dožčenská úmrtnosť.

Hodnoty strednej dĺžky života, hoci sa počítajú osobitne pre mužov a ženy, z hľadiska regionálnej diferenciacie sa prejavujú spoločnými znakmi. Najpriaznivejšia situácia je na západnom Slovensku a v časti stredného Slovenska (najmä na Považí), kde muži i ženy žijú v priemere o niekoľko rokov dlhšie. Naopak, najnepriaznivejšie hodnoty pre mužov i ženy dosahuje indikátor stredná dĺžka života pri narodení v južných okresoch, ktoré vytvárajú súvislý pás od Levíc až po Sobrance. Z aspektu dožčenskej úmrtnosti sú rozdiely medzi západnou a východnou časťou krajiny skutočne extrémne a zo všetkých sle-

dovaných demografických ukazovateľov najvýraznejšie.

Najpozitívnejšie hodnoty v demografickej dimenzii kvality života dosahujú na západnom Slovensku okresy Trenčín, Piešťany, Nové Mesto nad Váhom, Bánovce nad Bebravou, Bratislava, Nitra a Partizánske, na strednom Slovensku okresy Prievidza, Liptovský Mikuláš, Banská Bystrica a Žilina. Najnepriaznivejšia situácia je v časti východného a južného Slovenska, výrazným príkladom je okres Trebišov s mimoriadne nízkymi hodnotami strednej dĺžky života mužov aj žien a vysokými hodnotami dožčenskej úmrtnosti.

• **Vzdelanostno-informačná dimenzia.** Jedným z najvýznamnejších determinantov zdravia obyvateľstva je vzdelanie. Úroveň dosiahnutého vzdelania určuje sociálne postavenie, ovplyvňuje postoje a stanoviská jednotlivcov i celých rodín, ich hierarchiu hodnôt a skutočné správanie aj k vlastnému zdraviu. S tým úzko súvisí aj široká oblasť výživy, predovšetkým stravovacie návyky. Vybavenosť domácností osobným počítačom možno považovať za ďalší indikátor, ktorý má nepopierateľný vzťah k úrovni kvality života. Výsledná úroveň vzdelanostno-informačnej dimenzie kvality života sa stanovila na základe spomínaných indikátorov. Najvyššie hodnoty dosahujú okresy s najväčšími mestami a lokalizovanými vysokými školami – Bratislava, Trenčín, Nitra, Žilina, Martin, Banská Bystrica, Zvolen, Košice a Prešov, ako aj Pezinok, Piešťany a Dolný Kubín. Na druhej strane spektra je okres Poltár a veľmi nízke hodnoty sú charakteristické pre okresy Bytča, Čadca, Námestovo, Kežmarok, Gelnica a Sabinov.

• **Bezpečnostná dimenzia.** Kvalitu života výrazne ovplyvňujú mnohé nežiaduce javy. K tým, ktoré v tomto smere pôsobia najnepriaznivejšie (aj na Slovensku), patrí kriminalita. Preto sme zaradili do hodnotenia bezpečnostnej dimenzie kvality života dva najzávažnejšie druhy – majetkovú a násilnú kriminalitu (z hľadiska výskytu i dôsledkov).

Z hodnotenia priestorovej diferenciacie indexu kvality života v bezpečnostnej dimenzii vyplynuli výrazné rozdiely medzi regiónmi. Najhoršia situácia je v Bratislave, potom v okrese Liptovský Mikuláš, kde sú hodnoty indexu nízke v dôsledku vysokej úrovne násilnej trestnej činnosti. Vysoká úroveň násilnej kriminality nepriaznivo ovplyvňuje aj bezpečnostnú situáciu obyvateľov okresov Košice, Zvolen a Turčianske Teplice. Naopak, vysoké hodnoty indexu kvality života v tejto dimenzii dosahujú dve priestorové zoskupenia. Jedno z nich tvoria okresy juhozápadného Slovenska (Dunajská Streda, Galanta, Šaľa, Nové Zámky a Levice). Ďalší región s vysokými hodnotami v oblasti

bezpečnosti tvoria okresy ležiace severovýchodne od Bratislavy (od Pezinka až po Ilavu), okrem okresu Trnava.

• **Dimenzia materiálneho komfortu a sociálnych istôt.** Slovensko je výrazne priestorovo diferencované aj z aspektu materiálneho zabezpečenia a sociálnych istôt obyvateľstva, ktoré veľmi významne ovplyvňujú kvalitu života. V zásade možno územie Slovenska rozdeliť na bohatšie západné a urbanizované regióny (okresy) s relatívne vyššou úrovňou sociálnych istôt (v zmysle zamestnanosti a vzdelania) a chudobnejšie východné a južné regióny s vysokou nezamestnanosťou a nízkym vzdelaním obyvateľstva. Z hľadiska materiálneho zabezpečenia obyvateľov je absolútne najlepšia situácia v Bratislave, ktorá sa zároveň vyznačuje najväčšou kúpyschopnosťou a zamestnanosťou obyvateľstva. Vysokú úroveň kvality života v tejto dimenzii dosahujú aj okresy Senec, Trenčín, Ilava, Trnava, Piešťany, Prievidza, Banská Bystrica, Zvolen a Košice.

Na opačnej strane spektra sa nachádzajú okresy, v ktorých index materiálneho komfortu a sociálnych istôt obyvateľstva dosiahol veľmi nízke hodnoty v dôsledku mnohých problémov, najmä hospodárskeho a rozvojového charakteru. K „chudobným“ možno zaradiť s výnimkou spomínaných Košíc a okresov Poprad, Prešov a Humenné, všetky ostatné východoslovenské okresy, ale aj juhoslovenské okresy od Krupiny až po Revúcu. Absolútne najhoršia z tohto hľadiska je situácia obyvateľov v okresoch Kežmarok a Sabinov, ktoré dosiahli najnižšie hodnoty indexu kvality života.

• **Dimenzia vybavenosti bytov.** Vybavenosť bytov vyjadruje na jednej strane kvalitatívne črty bytov, na druhej strane implikuje vlastníctvo nehnuteľností a predmetov dlhodobej spotreby, čo spolu vytvára podmienky na dosiahnutie určitej úrovne kvality života. Priestorové rozloženie hodnôt indexu kvality života v tejto dimenzii poukazuje na zásadné rozdiely medzi západnou a východnou časťou Slovenska (s výnimkou Košíc) a južnou časťou stredného Slovenska.

Najpriaznivejšia situácia z hľadiska vybavenosti bytov je v Bratislave a Košiciach. Vďaka rozsiahlej výstavbe bytov najvyššej kategórie v ostatných desaťročiach, ako aj relatívne vysokým príjmom, dosahuje stupeň vybavenosti domácností vysoké hodnoty.

Podpriemerná úroveň vybavenosti bytov je charakteristická pre severné Záhorie, niekoľko okresov južnej časti stredného Slovenska a viaceré okresy východoslovenského regiónu. Podpriemerné hodnoty charakterizujú niektoré okresy severného a severovýchodného Slovenska, ako aj pás okresov od Zlatých Moraviec až po Revúcu.

Medzi okresy s veľmi vysokou hodnotou agregovaného indexu kvality života patrí i Bratislava, kde čiastkové indexy kvality života dosahujú vysoké hodnoty, najmä v dimenzii demografickej, materiálneho komfortu a sociálnych istôt, ako aj vybavenosti bytov. Priaznivé sú tiež hodnoty v environmentálnej dimenzii. Foto: I. Ira

• **Environmentálna dimenzia.** Životné prostredie veľmi úzko súvisí s kvalitou života a jeho udržateľnosťou. Žiť v zdravom prostredí patrí v rozvinutých krajinách k základným občianskym právam. Vo vyspelých krajinách sú základné materiálne potreby väčšiny ľudí saturované, a tak sa kvalitné životné prostredie začína vnímať ako dôležitý aspekt kvality života (Potůček a kol., 2002).

Z hľadiska priestorovej diferenciácie indexu kvality života v environmentálnej dimenzii je najmenej priaznivá situácia v Košiciach. Podpriemerné hodnoty dosahujú dve priestorové zoskupenia nížinných okresov (Dunajská Streda, Galanta, Šaľa, Komárno, Nové Zámky a Michalovce s Trebišovom). Do tejto kategórie patrí aj okres Prievidza.

Najvyššie hodnoty indexu pre environmentálnu dimenziu kvality života majú okresy stredného

a horného Považia, Horehronia a podtatranskej oblasti, kde je miera znečistenia územia pomerne nízka, podiel lesnatosti pomerne vysoký a miera pripojenia na kanalizačnú sieť tiež relatívne vysoká.

• **Hodnota agregovaného indexu kvality života.** Všetky analyzované transformované ukazovatele boli zakomponované do výpočtu komplexného agregovaného indexu kvality života. Z priestorovej analýzy výsledkov (obr. 1) vyplynulo, že *veľmi nízku* úroveň agregovaného indexu kvality života (AIKŽ) dosahujú okresy, ktoré sú súčasťou tzv. problematického makroregiónu juhovýchodného a východného Slovenska a sú pre ne charakteristické nízke hodnoty ukazovateľov v dimenzii materiálneho komfortu, vzdelanostno-informačnej a vybavenosti bytov.

V kategórii okresov s *nízkymi* hodnotami AIKŽ existuje niekoľko regionálnych zoskupení – severoslovenské okresy, kde hodnoty AIKŽ znižuje veľmi nízka úroveň vzdelanostno-informačnej dimenzie, okresy východnej časti juhozápadného Slovenska a skupina východoslovenských okresov. V týchto okresoch má vysoko podpriemerné hodnoty aspoň jedna zo sledovaných dimenzií, najčastejšie dimenzia materiálneho komfortu a vzdelanostno-informačná.

Priemerné hodnoty AIKŽ sú charakteristické pre územné zoskupenie záhorských okresov a územné celky zahŕňajúce niekoľko ďalších západoslovenských okresov, skupinu severoslovenských okresov, ako aj tri východoslovenské okresy.

Územné jednotky s *vysokými* hodnotami AIKŽ vytvárajú len malé regionálne zoskupenia. Je to dvojica veľkomestských okresov Prešov a Košice. Košice sa ocitli v tejto kategórii pre nízke hodnoty v bezpečnostnej, ale predovšetkým environmentálnej dimenzii. Ďalšiu skupinu tvoria podtatranské okresy Poprad a Liptovský Mikuláš a okresy západného a severozápadného Slovenska.

Veľmi vysoké hodnoty AIKŽ dosahujú okresy, ktorých spoločným znakom sú vysoké hodnoty indexov v dimenzii demografickej, materiálneho komfortu a sociálnych istôt, vybavenosti bytov, ale aj priaznivé hodnoty v environmentálnej dimenzii. Ide o okresy Bratislava a Pezinok, ale aj Piešťany, Trenčín, Ilava, Martin a Banská Bystrica. V týchto okresoch sa prakticky nevyskytujú podpriemerné hodnoty žiadnej spomedzi sledovaných dimenzií, azda jedinou výnimkou je bezpečnostná dimenzia v Bratislave.

* * *

Uvedeným prístupom možno charakterizovať rôzne aspekty kvality života obyvateľov Slovenskej republiky. Priestorová distribúcia jednotlivých dimenzií, resp. indikátorov je na území Slovenska nerovnomerná. Na jednej strane ju ovplyvňujú fyzickogeografické pod-

mienky a historické faktory, na druhej strane je výsledkom súčasnej sociálno-ekonomickej a politickej dynamiky, absentujúcej regionálnej politiky, ako aj nedostatočne citlivého prístupu decíznej sféry k špecifickým regionálnym potrebám v súčasnosti.

Štúdium geografickej reality prostredníctvom viacerých dimenzií kvality života prináša nové poznatky, vďaka ktorým možno lepšie pochopiť štruktúru a vzájomnú závislosť rôznych aspektov kvality života. Umožňujú pochopiť aj podmienky a príčiny, ktoré vedú k pocitom spojeným s lepšou či horšou kvalitou života a dôsledky týchto pocitov v správaní obyvateľstva, monitorovať dôsledky rozvojových stratégií jednotlivých regiónov a štátu a podporiť účasť verejnosti na tvorbe politiky regionálneho rozvoja, či rozvojových stratégií jednotlivých rezortov smerujúcich k vytváraniu podmienok lepšej kvality a udržateľného spôsobu života.

Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu č. 2/3083/25 financovaného grantovou agentúrou VEGA.

Literatúra

- Johnston, R. J., Gregory, D., Smith, D. M. (eds.): The Dictionary of Human Geography. Oxford : Blackwell, 1994.
- Marans, R. W.: Understanding Environmental Quality Through Quality of Life Studies: the 2001 DAS and its use of Subjective and Objective Indicators. *Landscape and Urban Planning*, 65, 2003, s. 73 – 83.
- Massam, B. H.: Quality of Life: Public Planning and Private Living. *Progress in Planning*, 58, 2002, s. 141 – 227.
- Mederly, P., Nováček, J., Topercer, J.: How to Measure Progress Towards Sustainability – The Sustainable Development Index. *Future Research Quarterly*, 18, 2002, s. 5 – 24.
- Pacione, M.: Urban Environmental Quality and Human Well-Being – Social Geographical Perspective. *Landscape and Urban Planning*, 65, 2003, s.19 – 30.
- Potůček, M. a kol.: Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku. Praha : UK FSV CESES, 2002, 686 s.
- Výsledky sčítania obyvateľov, domov a bytov 2001. Bratislava : Štatistický úrad SR, 2003 (CD).
- Van Kamp, I., Leidelmeijer, K., Marsman, G., de Hollander, A.: Urban Environmental Quality and Human Well-Being Towards a Conceptual Framework and Demarcation of Concepts; a Literature Study. *Landscape and Urban Planning*, 65, 2003, s. 5 – 18.

Doc. RNDr. Vladimír Ira, CSc., geogira@savba.sk
RNDr. Anton Michálek, CSc., geogami@savba.sk
RNDr. Peter Podolák, CSc., geogodo@savba.sk
Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava